

KONPOSIZIONALITATEA

Sonia Rodríguez eta Fernando García Murga

EHU/LEHIA

1. Sarrera*

Hizkuntza naturalaren azterketa semantikoak, edozein azterketa linguistikok bezala, zailtasun ugari ekartzen ditu. Honengatik, lehendabiziko urratsetan azterketaren oinarriak sendotzeko ahaleginak indartsuak izan behar dira. Teoria semantiko guztien azpian adierazpen konplexuen esanahiaren eraketa sistema bat definitu behar da. Teoria semantiko gehienek aipatutako sistemak inplizitu edo esplizituki *konposizionalitate* tasuna duela suposatzen dute. Artikulu honetan gertakari semantiko orokor bat aztergai izango dugu, konposizionalitatea, alegia. Lan honen xedea fenomeno honen inguruan sortzen diren arazo teorikoak ezagutaraztea da.

Hasieran garelarik, konposizionaliterako hurbilketa intuitiboarekin konformatu beharko dugu. Beraz, aintzakotzat hartuko duguna izango da konposizionalitatearen betebeharra elementu bakunetatik egitura konplexuetara hedatzea dela.

Konposizionalitatearen eragina maila linguistiko guztietara zabaltzen da. Konposizionalitateak duen orokortasuna esperokoa da kontuan hartzen baditugu, alde batetik, hizkuntza naturalek dituzten ezaugarriak (kreatibitatea, jabekuntza azkarra) eta, bestalde, hiztunok dauzkagunak (hizkuntzaren euskarria diren burmuinaren mugak). Esan dugun bezala, konposizionalitatea arlo linguistiko guztietara zabaltzen da, hots, sintaxira, fonologiara, morfologiara eta semantikara.¹ Dena den, gure lan honetan semantikaren esparruan murgilduko gara. Beraz, hemendik aurrera konposizionalitatearen fenomenoari erreferentzia egiten diogun bakoitzean, konposizionalitate semantikoaz arituko gara.

Semantikaren ikuspuntutik, orduan, konposizionalitatea adierazpen bakunen esanahietatik adierazpen konplexuetara hedatzean datza. Adibidez, (1)-ean dauzkagun euskarazko elementu bakunak erabil ditzakegu (2)-n agertzen diren espresio konplexuak osatzeko:

* Ikerketa hau, hein handi batean, 9/UPV00033.130-13888/2001 proiektuaren eta Sonia Rodríguez-en doktorego bekaren dirulaguntzaz burutua izan da.

¹ Ezin da ahaztu hizkuntz atal guztiek euren *hizkuntza* propioa dutela. Hizkuntza hauek ere konposizionalitatea bete behar dute, konposizionalitatearen aldeko argudioak ontzat hartzen badira.

- (1) Izenak: *amona, haur*
 Aditza: *ezagutu*
 Determinatzailea: *-a*
 Aditz laguntzailea: *du*
 Kasu marka: *-k*
- (2) a. Amonak haurra ezagutzen du
 b. Haurrak amona ezagutzen du

Demagun hiztunontzat ezagunak direla (1)-ean agertzen diren elementu guztien esanahiak (edota funtzio sintaktikoak). Nolabait ezagutza hori erabili beharko da (2)-n ditugun adierazpen konplexuen esanahia eraikitzeko.² Halaber, kontuan hartu behar da (2a) eta (2b) elementu berberetz osaturik badaude ere, euren esanahia erabat desberdina dela. Honek erakusten du egitura sintaktikoek ere adierazpenen esanahia baldintzatzen dutela. Hau horrela delarik, konposizionalitate hatsarreak azaldu beharko du nola egokitzen zaien espresio konplexuei elementu bakunen esanahia.

Bide honetan, artikulua honen bigarren atalean konposizionalitatea zer den azalduko dugu. Era berean, erakutsiko dugu teoria semantikoak zergatik dauden beharturik konposizionalitatea mantentzera eta egitura sintaktikorako nahiz elementu bakunen esanahirako konposizionalitateak dakartzen ondorioen berri emango. Hirugarren atalean, konposizionalitatearen inguruan agertzen diren zenbait gai eztabaidagarri aipatuko ditugu: erreferentzia, zentzu aldaketak eta testuinguru intentsionalak, besteak beste. Konposizionalitatearen azterketaren ondorioak eta konposizionalitate hatsarrearen inguruan sortzen diren ikuspuntu semantiko desberdinak azken atalean bilduko ditugu.

2. Konposizionalitatea

Aurreko atalean esan dugunaren arabera, adierazpen konplexuen esanahian berauetan agertzen diren osagaien esanahiak biltzen dira, egitura sintaktikoa kontuan hartuta. Hau da, azken finean, konposizionalitate hatsarreak baieztatzen duena.³

- (3) *Konposizionalitate Hatsarrea* (I). Adierazpen konplexu baten esanahia bere parteen esanahiaren eta bere egitura sintaktikoaren funtzio bat da.

Konposizionalitatearen derrigorrezkotasuna baieztatzen duten argudio nagusienak azalduko ditugu jarraian. Lehenik eta behin, ezin da zalantzan jarri hizkuntza natural guztietan (hau da, gizabanakook hitz egiten ditugun hizkuntzetan) nahi beste espresio eraiki eta uler daitezkeenik, hurrengo adibideek frogatzen dutenez:

- (4) a. Aita b. Aitarena c. Aitarenarena...
- (5) a. Jonek esan du Miren etorri dela
 b. Jonek esan du Jonek esan duela Miren etorri dela
 c. Jonek esan du Jonek esan duela Jonek esan duela Miren etorri dela

...

² Asmatutako hitz bat hiztegiaren gehituko bagenu, esate baterako «*atzukelipana*», ezin izango luke inork hurrengo adierazpenen esanahi osoa ezagutu:

(i) *Atzukelipane*k amona ezagutzen du (ii) Amonak *atzukelipana* ezagutzen du

³ Konposizionalitate hatsarreaki buruz, ikus Janssen 1997, Partee 1984, Schiffer 1986 eta Szabó 2000.

- (6)a. Miren etorri da
 b. Miren etorri da eta Jonek esan du Miren etorri dela
 c. Miren etorri da eta Jonek esan du Miren etorri dela eta Jonek esan du Jonek esan duela Miren etorri dela

...

Adierazpenak infinituak izan badaitezke, kontuan hartu behar da hizkuntzaren euskarria (hiztunon burmuina, alegia) mugatua dela. Orduan, zentzuzkoa da ondorioztatzea hiztunon ahalmen linguistikoa ez datzala hizkuntzaren espresio guztien zerrendan, espresio bakoitza unitate bat izango bailitzan.⁴ Arrazoi berberarengatik, ezin dugu espresioen esanahia unitate opakotzat hartu, espresioen esanahia egituratuta baitago. Ondorio hau edozein adierazpen konplexuri aplikatu lekiokete. Argudio honetatik eratorren da hiztunok gai garestu sekulan entzun ez ditugun esaldiak ulertzeko eta ekoizteko. Hurrengo adibideak hiztunon gaitasun honen berri ematen du:

- (7) Tximino urdin hori bigarren mendeko espazio-untzi bat gidatzen ikusi dugu

Edozein euskal hiztunek pentsa lezake (7) adibidea faltsua dela. Faltsua dela pentsatzeak erakusten du, hain zuzen ere, esaldia ulertu dela, nahiz eta adibide horretan agertzen den hitz katea berria den. Honek guztiak erakusten du adierazpen konplexuen esanahia egituraturik dagoela. Jarraian, ondorio hau indartzen duen bigarren argudio bat emango dugu.

Espresioen eta hauen esanahiaren arteko harremana ez da arbitrarioa, espresio konplexuen kasuan bederen. Izan ere, adierazpen gehien esanahia berreskuratzeko, adierazpenen osagaien esanahiak kontuan hartu beharko dira. Horrela ez balitz, espresioei esanahia atxikitze f_c funtzioa definitu beharko genuke. Aipatutako f_c funtzioaren helburua hizkuntz adierazpenak argumentutzat hartzea eta hauei balio semantiko bat esleitzea izango litzateke, hurrengo diagraman ikus daitezkeen legez:

- (8) $A = \{x: x \text{ adierazpena da}\}$ bada, $B = \{y: y \text{ balio semantikoa da}\}$ bada eta f_c esanahia atxikitze funtzioa bada,

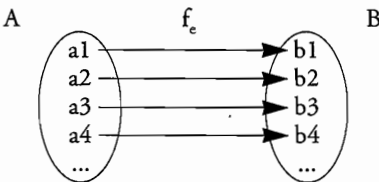

Diagrama honen bidez ohartzen garenez, f_c funtzioak adierazpen bakoitzari balio semantiko bakar bat esleitzen dio, bestela f_c ez litzatekeelako funtzio bat izango. Hizkuntza naturaletan, ostera, badira esanahi bat baino gehiago duten espresioak. Arazo honi aurrerago ekingo diogu.⁵ Oraingo argudioarekin jarraituz, A multzoan ambiguitasunik gabeko adierazpenak bilduko balira ere, f_c funtzioak ez luke hizkuntzak erakusten duen sistematikotasuna azaltzerik. Horretarako, ikus ditzagun hurrengo adibideok:

⁴ Hipotesi hauek gramatika sortzailearen ikermoldean kokatu behar dira. Gramatika sortzaileak erabiltzen dituen oinarritzko hipotesien azalpen argienetakoak Jackendoff 1994, Pinker 1994 eta Chomsky 1985, 2000 lanek eskaintzen dituzte.

- (9) a. Lehengusuaren ama (10) a. Jonek Miren maite du
 b. Amaren lehengusua b. Mirenek Jon maite du

(9) eta (10)-eko lau espresioen esanahiak erabat desberdinak dira. Halere, *a* eta *b* espresioen esanahiak ez dira guztiz independenteak. Izan ere, *a* espresioa ulertzen duenak *b* espresioa ere ulertuko du. (9) eta (10) adibideen sistematikotasuna ez litzateke, beraz, opakoa den funtzio baten bitartez azalduko.⁶ Sistematikotasun horri azalpen bat ematearren esan beharko litzateke beharrezkoa dela espresioen barneko egiturari begiratzea, konposizionalitate hatsarreak dioen legez. Ondorioz, hizkuntza naturalen espresioak sistematikoak direnez, adierazpenen esanahia eraikitzerakoan, euren barneko egitura ez ezik, osagaiak ere kontuan hartu beharko dira. Beraz, hizkuntza naturalaren deskribapen eta azterketa semantikoaren ezinbesteko lana da adierazpen konplexuen esanahiaren egitura konposizionalitate hatsarrearekin bateragarria den eran argitzea.⁷ Horretan jardungo dugu hurrengo lerroetan.

2.1. Konposizionalitate hatsarrea eta egitura sintaktikoa

Konposizionalitate semantikoa lor daiteke egitura sintaktikoa eraikitzen duen erre-gela bakoitzari legokiokeen erregela semantikoa definituaz. Horrela, semantika sistema sintaktikoan oinarrituko litzateke. Beste era batean esanda, interpretazio semantikoa konposizio sintaktikoaren bideari lerraioko.⁸ Har dezagun, orduan, hizkuntza naturalen teoria sintaktikorik zabalduena. Perpausak —eta oro har, adierazpen konplexuak— hi-

⁵ Oraingoz, pentsa daiteke anbiguoak diren espresioak A multzoan behin baino gehiagotan agertzen direla zerrendatuta.

⁶ Intuitiboki, esanahiari dagokionez, hurrengo adierazpenek badute zerikusirik:

- (i) etorri (ii) azkar etorri (iii) oso azkar etorri

(iii) adibidean agertzen den adierazpen konplexua ulertzen duenak beste biak ere ulertuko ditu. Definitu dugun f_c funtzioa, ostera, opakoa da, hots, ezin du adierazpenen barneko egitura ikusi. Beraz, f_c funtzioak antzeko lana edukiko du (i)/(iii) eta (iv)/(vi) datuak azaltzerakoan, azken hauen artean erlazio semantikorik ez dagoen arren:

- (iv) etorri (v) azkar jan (vi) oso urduri egon

Hizkuntza naturaletan f_c bezalako funtzioek ez dute, beraz, adierazpen konplexuen esanahia azaltzen.

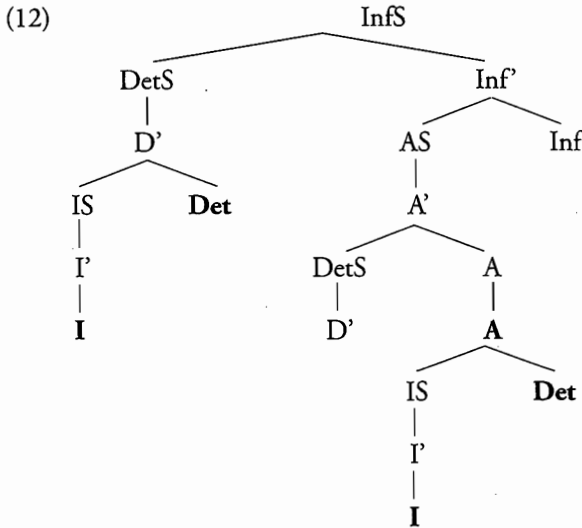
⁷ Konposizionalitatearen aldeko argudioak indartsuak direla badirudi ere, hizkuntza naturalen teoria semantikoez ez dute zertan konposizionalitate hatsarrea bete behar. Zentzu honetan Pelletierrek (1994) ez du uste konposizionalitatearen aldeko argudioak erabatekoak direnik. Fodorrek konposizionalitatea pentsamen-duan kokatzen du eta ez hizkuntzan (ikus Fodor 2001). Bestalde, Zadroznyi 1994 uste du konposizionalitatea eduki gabeko ezaugarria dela teoria semantiko guztiak konposizionaliki berridatz baitaitezke. Beste ikuspuntu batetik, konposizionalitatea zalantzan jartzen da semantika bera atal autonomoa dela zalantzan jartzen den neurrian (Sperber eta Wilsonen 1986 Pertinentzi-Teoria; Ducroten Argumentazio-Teoria (Anscombe eta Ducrot 1983).

⁸ Konposizionalitate hatsarreak ez du hipotesi hau onartzera bultzatzen. Alde batetik, egitura semantikoa konposizionala izan daiteke egitura sintaktikotik urrun egon arren. Aipaturiko bi egitura horien arteko aldea handia izateak beste arazo bat dakar, alegia, egitura sintaktikoa eta egitura semantikoa lorzen dituzten erregelak konplexuegiak izango liriateke hizkuntz jabekuntza prozesurako (ikus Jackendoffen 'murrizketa gramatikala' (Jackendoff 1983) —honen adibidea Russellen deskripzio definituen azterketa semantikoa izango litzateke—. Bestalde, Jackendoffen semantika kontzeptualak (Jackendoff 1990) ez ditu sintaxiak sortarazten dituen egiturak interpretatzen, semantika konposizionala izan arren.

tzez osatzen dira. Sintaxiaren ikuspuntutik, hitzak biltzen dira sintagmetan eta sintagmek perpausak sortarazten dituzte, hizkuntzaren honelako sintaxi-erregelok erabiliaz.⁹

- (11) a. $XS \rightarrow (\text{Espezifikatzailea}) + XS$ c. $X' \rightarrow (\text{Osagarria}) + X$
 b. $XS \rightarrow (\text{Espezifikatzailea}) + X'$

Adibide bat jartzearen, erregela sintaktiko horiek honelako egitura sintaktikoa sortaraz lezakete:

Egitura sintaktiko guztietan bezala, egitura honetan beheren dauden posizioetan kategoria sintaktikoak agertzen dira. Leku horiek hizkuntza zehatz baten lexikoian biltzen diren elementuek betetzen dituzte. Beraz, euskarazko perpausa sortzeko hiztegi txiki bat definitu behar da. Har dezagun (1)-ean erabili duguna eta (13)-n errepikatzen dena:

- (13) Euskal hiztegia:
 —Izenak = {amona, haur} —Aditz laguntzailea = {du}
 —Aditz iragankorra = {ezagutu} —Kasu marka = {-k}
 —Determinatzailea = {-a}

Euskal hitz bakoitza kategoria sintaktiko jakin batekoa denez, hitzak proiektu daitezke (12) adibidean agertzen den egitura sintaktikoan. Horrela sortzen dira, (2)-n ditugun euskarazko perpausak eta (14)-n errepikatzen direnak:

- (14) a. Amonak haurra ezagutzen du b. Haurrak amona ezagutzen du

⁹ Ikus Artiagoitia 2000.

Orain, sistema sintaktiko honi dagokion semantika eskaini behar dugu. Horretarako eredu bat definitzeko beharrea gaude:^{10,11}

(15) Eredua (E_1): $E_1 = \langle U, I \rangle$, non U eta I honela definitzen diren:

Unibertsoaren Diskurtsoa: $U = \{a, b\}$

Interpretazio funtzioa: I :

$I(\text{haur}) = \text{haur}'_{\langle e, t \rangle} = \{a\}$ $I(\text{amona}) = \text{amona}'_{\langle e, t \rangle} = \{b\}$

$I(\text{ezagutu}) = \text{ezagutu}'_{\langle e, \langle e, t \rangle \rangle} = \{\langle a, a \rangle, \langle b, b \rangle, \langle b, a \rangle\}$

$I(-a) = [t \ x \ P(x)]_e$

Unibertsoaren Diskurtsoak interpretapena egiterakoan aintzat hartu behar diren elementuak biltzen ditu. Eredu bakoitzak U multzoa definitu behar du, multzo horretan agertzen diren elementuak, azken finean, esistitzen diren elementuak izango dira. I funtzioak (13)-n definitu den hiztegiaren elementuei esanahia egokitzen die. I funtzioak hiztegiak hitzak argumentutzat hartzen ditu eta euren balore semantikoak ematen dizkie. Aditz eta izenen kasuan, balore semantikoa h' sinboloarekin itxuratu dugu, h honek hitz bat dela adierazten duelarik. Determinatzailearen kasuan, iota operadorea (t) erabili dugu. Iota operadoreak P ezaugarria duen U multzoaren elementu bat hautatzen du. Beraz, $t \ x \ P(x)$ formularen balio semantikoa U -ren elementu bat izango da. Balore semantiko bakoitzari *tipo* bat dagokio. Hiru tipo desberdin erabili ditugu (15)-ean. Tipo bakoitzak kategoria bati egiten dio erreferentzia, segidan azaltzen den bezala:¹²

(16) e = banakoak

$\langle e, t \rangle$ = propietateak; hots, izen arruntak, aditz iragangaitzak, ea.

$\langle e, \langle e, t \rangle \rangle$ = aditz iragankorrak

Lambda operadoreak erabiliz, darabiltzagun hitzen balore semantikoa honelakoxea izango litzateke:¹³

(17) a. $\text{ezagutu}'_{\langle e, \langle e, t \rangle \rangle} = \lambda x [\lambda y [\text{ezagutu}'(y)(x)]]$

b. $\text{amona}'_{\langle e, t \rangle} = \lambda x [\text{amona}'(x)]$

c. $\text{haur}'_{\langle e, t \rangle} = \lambda x [\text{haur}'(x)]$

¹⁰ Hertsiki esanda, semantikak bi urrats eman behar ditu. Lehenengo urratsean, itxuraketa semantikoak eraikitzen dira. Maila honetan, elementu semantiko bakunak eta erregela semantikoak definitzen dira. Bigarren urratsean, eredu bat erabiliz, proposizioari egia-balioa esleitzen zaio. Artikulu honetan bi urratsak aldi berean emango ditugu.

¹¹ Intuitiboki E_1 ereduaren Interpretazio funtzioak hauxe dio:

(i) a haurra da (ii) b amona da

Beste kasua, *ezagutu* predikatuarena, konplexuagoa da. *Ezagutu* aditzak bi elementuren arteko erlazioa adierazten du. I funtzioak, orduan, *ezagutu* aditza argumentutzat hartzen duenean, bikote ordenatuen multzoa osatzen du. I -ren emaitzak zera esan gura du:

(iii) a-k a ezagutzen du; b-k b ezagutzen du; b-k a ezagutzen du.

¹² Oinarrizko tipo bi daude: e (entities), hots, banakoak eta t (truth), egia. Beste tipo guztiak bi erregela hauek erabiliaz eraikitzen dira:

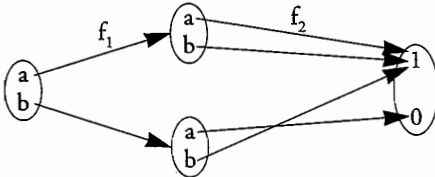
(i) e eta t tipoak dira (ii) A eta B tipoak badira, $\langle A, B \rangle$ tipoa da

Tipo teoriari buruz ikus Gamut 1991, García Murga (eskuizkribua). Dowtyk (1979) Montaguereen semantikarako sarrera eskaintzen du.

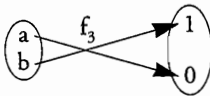
¹³ λ sinboloaren bidez lambda operadorea adierazten da. Ikus 14. oharra.

Lambda operadoreak funtzioak dira. Zer nolako funtzioak diren azaltzeko adibide erraz bat eskainiko dugu jarraian. Horretarako eredu bat behar dugu. E_1 ereduaren araber, (8)-n agertzen diren lambda formulak horrela itxura daitezke:

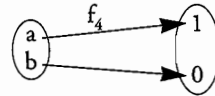
(18) a. $\lambda x [\lambda y [\text{ezagutu}' (y) (x)]]$ ¹⁴:

b. $\lambda x [\text{amona}' (x)]$:

c. $\lambda x [\text{haur}' (x)]$

(18)-n hiru ezaugarri-funtzio agertzen dira. Ezaugarri-funtzioek multzoak definitzen dituzte, ondoren azaltzen den bezala:¹⁵

(19) $\text{haur}' = \{x: f(x) = 1\}$ $\text{amona}' = \{x: f(x) = 1\}$
 $\text{ezagutu}' = \{<x, y> : f(y) \circ f(x) = 1\}$

Determinatzaileari dagokion interpretazio-funtzioa argitzeari ekingo diogu orain. Iota operadoreak (ι) unibertsoaren diskurtsotik elementu bat aukeratzten du. Beraz, $\iota x P(x)$ formulak P propietatea duen elementua adierazten du. Zabal dezagun, orduan, E_1 eredua iota operadorea duen formula hauek definitzeko:

(20) a. $\iota x \text{haur}' (x) = a$ b. $\iota x \text{amona}' (x) = b$

Jadanik dauzkagun tresnekin hurrengo adibidearen azterketa semantikoa egingo dugu (22)-n:

(21) Amonak haurra ezagutzen du

¹⁴ Kasu honetan f_1 funtzioak (12)-ko Aditz Sintagma bezalako egitura sintaktikoaren balio semantikoak finkatzen ditu. Bestalde, f_2 funtzioak (12)-ko Inflexio Sintagmaren balio semantikoak esleitzen ditu. Ohar bedi irakurlea lambda operadoreak erabiltzen direnean predikatuen logikan erabiltzen den argumentuen ordena aldatzen dela:

(i) x -k y ezagutzen du: Predikatuen logika: $\text{ezagutu}' (x, y)$; Lambda operadoreak: $\lambda x \lambda y [\text{ezagutu}' (y) (x)]$

Bi formula hauek baliokideak dira. Lehenengotik bigarrenera pasatzeko λ abstrakzioa erabiltzen da. Cf. Gamut 1991, Partee et al. 1993 eta Chierchia eta McConnell-Ginet 1990.

¹⁵ $f(y) \circ f(x)$ formulak funtzioen konposaketa adierazten du, (18a)-n agertzen den bezala.

2.2. Konposizionalitate hatsarrea eta esanahia

Konposizionalitate hatsarreak dio adierazpen konplexuen esanahia euren zati bakunen esanahiaren funtzioa dela. Honek esan nahi du esanahiaren eraikuntza elementu bakunen esanahitik hasten dela. Beraz, orain arte erabili ditugun teoria semantikoek ontzat hartu behar dute honako hipotesia: Elementu bakunek esanahia dute.

Aipaturiko esanahiek definizio zehatzak eduki behar dituzte teoria konposizionala aurrerangarria izan dadin. Bestalde, oinarritzko esanahi horiek erabat zehazturik egongo balira, adierazpen konplexuen esanahia automatikoki lortuko litzateke. Aurrerangarritasuna eta automatikotasuna lor daitezke esanahiaren eraikuntzaren oinarrian linguistikoki kodetarik dagoen esanahia kokatzen bada. Tradizionalki kode linguistikotik soilik eraikitzen den esanahiari esanahi literala deitzen zaio. Halere, esanahi literala kontzeptu irristakorra da oso.

Esanahia hiru mailatan sailkatzen delako ideia gaur egun nahikoa hedaturik dago (ikus Dascal 1983). Aipatutako hiru mailak hauexek dira: (i) esanahi linguistikoa, (ii) esaldiaren esanahia eta (iii) hiztunaren esanahia. Maila bakoitzaren definizioak honako hauek izango lirateke:

- (25) Esanahi linguistikoa kode linguistikoa soilik erabiliz eraikitzen den esanahian datza.
- (26) Esaldiaren esanahiak testuinguruko informazioa erabiltzen du esanahi linguistikoa osatzeko. Esaldiaren esanahiak esaldiari dagokion proposizioa finkatzen du; hau da, maila honetan proposizioari egia-balioa eslei dakioko.
- (27) Hiztunaren esanahia hiztunak esaldia ekoizterakoan adierazi nahi duen informazioa da.

Esanahi literala noraino heltzen den eztabaidapean dago. Autore batzuek esanahi literala (25)-ean definitzen dena dela mantentzen duten bitartean, beste batzuen ustez, esanahi literalpean (25) gehi (26)-ko esanahiak kokatu beharko lirateke (Recanati (eskuizkribua); Sperber & Wilson 1986). Nolanahi ere, esanahi linguistikoa eta esaldiaren esanahiaren arteko mugak aldatzen dira idazleen arabera (ikus Vicente 2000).

Eztabaida sakonetan sartu gabe, orain arte konposizionalitateaz esan duguna (25)-ean definitzen den esanahi linguistikoa dagokio. Konposizionalitate hatsarrea, beraz, honela berridatz dezakegu:

- (28) *Konposizionalitate hatsarrea* (II): Adierazpen konplexu baten esanahi linguistikoa bere parteen esanahi linguistikoen eta bere egitura sintaktikoaren funtzio bat da.

Hemendik aurrera konposizionalitate hatsarre honek sortarazten dituen arazo batzuk aztertuko ditugu.

3. Konposizionalitatearen inguruko arazoak

Aurreko bi ataletan konposizionalitatea zer den azaldu dugu. Gertakari hau azal lezakeen teoria eredu bat eskaini dugu. Teoria horretan, ordea, hainbat oztupo aurkitzen ditugu. Izan ere, hurrengo azpiatalean konposizionalitatearen inguruan sortzen diren zenbait arazoren berri ematen dugu. Gertakari linguistiko hauek guztiek ardatz komun

bat erakusten dute: konposizionalitatearen hatsarrearen arabera, adierazpen konplexu baten esanahia honetan parte hartzen duten elementuen esanahietatik eta osatzen duten egitura sintaktikotik erator badaiteke, hurrengo azpiataletan aurkezten ditugun fenomenoek aditzera ematen dute badirela hainbat kasu egitura konplexu baten esanahia eratortzeko bideak bestelakoak direla erakusten dutenak eta, batez ere, pentsarazten dituztenak adierazpen baten esanahia eratortzerakoan badirela, parteen esanahiez eta egitura sintaktikoaz gain, kontuan hartu beharreko bestelako aldagaiak. Atal honetan, bezaraz, konposizionalitate hatsarreari arazoak ezar diezazkioketen hizkuntz gertakari batzuen berri ematen dugu, polisemia, zentzu aldaketak, erreferentzia, anafora, kuantifikazioa, izen-adjektibo egiturak, adierazpen idiomatikoak, testuinguru intentsionalak eta aurreuposizioak kasurako.

3.1. Polisemia eta zentzu-aldaketak

Hitz batek erabilera ezberdinak izan ditzakeenean polisemiari buruz hitz egiten dugu. Hala ere, garrantzitsua da polisemia anbiguotasunetatik bereiztea, zeren eta hitz batek esanahi bat baino gehiago dituenean anbigua izan baitaiteke polisemikoa izan gabe. Ezberdintasun honen erakusgarri (29) eta (30) adibideak ditugu:

(29) Pisua galdu dut

(30) a. Mikelek egunkaria erosi du c. Egunkariak argazki horiek kaleratzea erabaki du
 b. Egunkaria greban dago d. Egunkaria lekuz aldatu da

(29)-n agertzen den *pisua* hitza anbigua da erlaziorik gabeko esanahi ezberdinak dituelako. Alde batetik, (29) adibidearen bidez adierazi ahal dugu kilo batzuk galdu ditudala, eta, bestetik, erreferentzia egin diezaiokegu etxe jakin bati. Anbiguotasunaren kasuan aurkitzen ditugun esanahi ezberdinak mugatuak dira. Esanahi ezberdin bakoitzari sarrera lexiko bat dagokio: *pisua*₁, *pisua*₂.

(30)-en kasuan hitz polisemiko baten adibidea dugu. Adibide hauetan hitz bera agertzen da. Hitz honek irakurketa ezberdinak izango lituzke, hauek testuinguruaren arabera ezberdintzen direlarik (cf. Numberg 1979, Pustejovsky 1995). (30a) adibidearen kasuan *egunkaria* hitzak bi irakurketa ezberdin izango lituzke. Alde batetik, egunkariaren alari egin diezaiokegu erreferentzia, baina baita egunkariaren negozioari ere. (30b)-ren kasuan *egunkaria* hitzak egunkariaren langilegoa izango luke erreferente. (30c) adibidean *egunkaria* terminuaren bidez ulertzen dugu egunkariaren zuzendaria izan dela erabakia hartu duena. Azkenik, (30d)-n agertzen den *egunkaria* erabiltzen dugu eraikin konkretu bati erreferentzia egiteko. *Egunkaria* hitzarekin erabilitako adibide hauetak gain, antzeko perpausak asma litezke. Hau guztia kontuan izanda, esan daiteke hitz polisemikoek esanahi mugatugabeak dituztela. Horregatik, hitz anbiguoekin gertatzen den ez bezala, ez legoke esanahi edo erabilera bakoitzeko sarrera lexiko ezberdin bat proposatzerik.

Polisemia eta anbiguotasuna alde batera utzita, badira bestelako fenomeno linguistikoak hitzen erabilera ezberdinak egiteko erabiltzen direnak. Gertakari hauen bidez hitzen zentzuaren aldaketa bat gertatzen da. Hau lortzen dugu, besteak beste, metonomia bezalako hizkuntz baliabideen bitartez, hurrengo adibideetan erakusten den legez:

(31) a. Dolarrak igo egin du b. Dolarraren prezioak igo egin du

(32) a. Zortzigarren mahaia ordaindu gabe alde egin du
 b. Zortzigarren mahaian eserita egon denak ordaindu gabe alde egin du

(31a) adibidean *dolar* hitza erabiltzen dugu dolarrak duen prezioak igo egin duela adierazteko. Antzeko gauza bat gertatzen da (32a) adibidearen kasuan. *Zortzigarren mahaia* adierazpenaren bidez, mahaia honetan dagoen pertsonari erreferentzia egiten diogu. Bi kasu hauetan begi-bistan duguna eta ulertu egiten duguna ez da gauza bera.

Ondoren erakusten ditugun adibideek antzeko azalpen bat onartuko lukete (cf. Pustejovsky 1995):

(33) a. Liburua erraza da $\left(\left\{ \begin{array}{l} \text{irakurtzen, idazten, aurkitzen, ...} \\ \# \text{ edaten, ...} \end{array} \right\} \right)$

b. Liburu bat $\left(\left\{ \begin{array}{l} \text{irakurri, erosi, idatzi, ...} \\ \# \text{ agurtu, ...} \end{array} \right\} \right)$ nahi dut

c. Bidea neketsua da $\left(\left\{ \begin{array}{l} \text{ibiltzen, topatzen, asmatzen, ...} \\ \# \text{ irakurtzen, ...} \end{array} \right\} \right)$

Bestalde, (34)-ren kasuan metaforak aurkitzen ditugunean ere ezin izango genituzke esanahiak konposizionalitatearen bidez erabat azaldu.

(34) a. Artikulu honen iturriak oso ezagunak dira
 b. Irakasleak isiltzen ez badira, irakasleak eztanda egingo du

Aurreko kasuetan ez bezala, *iturri* edo *eztanda egin* adierazpenen esanahiak ezin izango lirateke hauetan parte hartzen duten elementuen esanahietatik eratorri.¹⁷ Kasu hauetarako konposizionalitatean oinarritzen ez den bestelako analisi bat proposatu beharko litzateke.

3.2. Erreferentzia, anafora eta kuantifikazioa

Izen bereziak, deskribapen definituak eta izenordainak orokorrean banakoei erreferentzia egiteko erabiltzen diren adierazpenak dira. Hala ere, erreferentzia mota ezberdinak daude, hurrengo adibidean ikus dezakegunez:

(35) Umeek liburuak irakurtzen dituzte

Aurreko adibidean agertzen diren argumentu biek bina interpretapen izan ditzakete. Subjektua, objektua bezalaxe, espezifikoa zein ez-espezifikoa izan daiteke. Irakurketa espezifikoa jasotzen duten sintagmei erreferentziadun deituko diegu. Kasu hauetan erreferentzia zehatza izaten da. Ez-espezifikoen kasuan aukera ezberdinak ditugu, hau da, kasu batzuetan sintagma batek ez du erreferentzia zehatzik izango, baina beste kasu batzuetan erreferentzia generikoa izan dezake, hurrengo adibidean gertatzen denez:

(36) Txoriak animaliak dira

¹⁷ Metaforari buruz, ikus Lakoff eta Johnson 1980 eta Ortony 1993.

(36)-ko *txoriak* sintagma ez-espezifikoa izango litzateke ez baitiogu entitate zehatz bati erreferentziarik egiten. Baina, aldi berean, erreferentziaduna izan daiteke, sintagma-
ren erreferentea animalia mota bat izan baitaiteke. Laburbilduz. Zentzu zabal batean, deskribapen definituak eta izenak adierazpen erreferentziadunak dira, baina beren fun-
tzio erreferentziala kasuz kasu aldatu egiten da irakurketa ezberdinak sortuaz. Adierazpen
hauek ezin dute erreferentziarik egin ez badute testuinguru kontuan hartzen.¹⁸ Hauxe
da izenordainekin gertatzen den gauza bera. (37) adibidean ikusten denez, izenordaina-
ren erreferentea zein den jakiteko, ezinbestekoa da testuinguru kontuan hartzea. Kasu
hauetan hiztunaren asmoak eta xedeak ere funtzio garrantzitsu bat jokatzeko dute:

(37) Gu nekatuta gaude

Gu izenordainaren erreferentea aldatu egiten da testuinguruaren arabera, hots, *gu*
izenordainaren bidez pertsona talde ezberdinei egin diezaiekegu erreferentzia. Beraz,
perpau bakoitzaren arabera, *guk* erreferente bat edo beste aukeratuko du. Izenordainek
bezala, elementu deiktikoek ere antzera jokatzeko dute, hots, testuinguru linguistikoa ez
ezik, lekua, denbora eta horrelako aldagaiak beharrezkoak dira elementu deiktikoaren
erreferentea identifikatzeko. Hona hemen euskaraz aurkitzen ditugun hainbat elementu
deiktiko: *hemen, hor, hau, horiek, atzo, bihar, orain, orduan, lehenago*, etabar.

(38) Autobus hori ez da hemen gelditzen

(38) adibidea ulertzeko ezinbestekoa dugu *hemen* aditzondoaren balioa ezagutzea,
testuingururik gabe, ez baitago erreferenterik ezartzerik, eta horrela, ezin liteke (38)-ko
perpaua ulertu. Honetaz gain, perpau berean beste elementu deiktiko bat dugu, *hori*
erakuslea. Erakusle honen bidez bi gauza ezberdin adieraz ditzakegu, autobus zehatz bat
eta autobus-bide jakin bat.

Arazo berbera aurkitzen dugu anaforen kasuetan. Anafora hitza erabiltzen da bi ele-
mentu linguistikoren artean harreman bat ezartzen denean. Elementu hauetako baten
interpretapena (anaforarena) bestearen interpretapenaren (aitzindariaren) arabera mu-
gatzen da (ikus Huang 2000 argitasun gehiagorako). Hots, anaforek lehenago aipatu
den aitzindari bati egiten dio erreferentzia, beraz, kasu hauetan ere testuinguruaren be-
harra agerian dago. Ikus hurrengo adibidea:

(39) Jonek_i Amaiari_j galdetu dio ea bere_{ij} musika benetan gustatzen zaion

Aurreko (39) adibidean ikusten denez, *bere* euskaraz anafora bat da. Kasu honetan *bere*
adierazpenaren aitzindariak *Jon* zein *Amaia* izen sintagmak ditugu, hau da, *berak* erreferen-
tzia egin diezaieke *Jon* edo *Amaia* izen sintagmei. Beraz, anbiguositasun honek erakusten du
anafora bat interpretatzerakoan nahitaezkoa dela testuinguru aintzat hartzea.¹⁹ Beraz,
orain arte ikusitako hizkuntz gertakari guztiek arazoak ezartzen dizkiote konposizionalitate-
aren teoriari, honetan ez baitira testuinguru bezalako faktoreak kontuan hartzen.

Zenbatzaileak konposizionalki aztertzerakoan berriro ere arazoak aurkitzen ditugu,
zeren eta konposizionalitateak ez baititu zenbatzaileen besarkadura mota ezberdinak, ez
eta zenbatzaileen eremua ere aintzakotzat hartzen. Alde batetik, esan dugu zenba-

¹⁸ Erreferentziari buruz, ikus Bach 1987 eta han agertzen diren erreferentziak.

¹⁹ Anafora eta konposizionalitateari buruz, ikus Jackendoff 1992.

tzailleek izan dezaketen besarkadura arazo bat izan daitekeela konposizionalitatearentzako. Ikus dezagun zergatik:

(40) Gizon guztiek emakume bi maite dituzte

Adibide honen arabera badira emakume bi gizon guztiek maite dituztenak, hots, gizon guztientzako badira emakume jakin bi (Ane eta Andrea, esate baterako) maitagarriak direnak. Adibide honetan *bi* zenbatzailearen hedadura hertsia izango litzateke. Baina, bada bestelako aukera bat:

(41) Gizon guztiek emakume bi maite dituzte: Jonek, Ane eta Andrea; Mikelek Nuria eta Marina...

(41) interpretatzerakoan, aurrekoan ez bezala, gizon bakoitzeko emakume ezberdin bi egon daitezke maitagarri gertatzen zaizkienak. Kasu honetan *bi* zenbatzaileak besarkadura zabala duela esango dugu.

Konposizionalitatearen arabera perpaus baten esanahia eratoritzeko, honetan parte hartzen duten hitz guztien esanahiak eta egitura sintaktikoa kontuan hartuko lirateke. Baina zenbatzaileak duen besarkaduraren arabera interpretapen ezberdinak lortzen ditugu. Hau, mekanismo berezi bat asmatu ezean, arazo bat da konposizionalitatearentzat. Bestalde, gorago esan dugun bezala, zenbatzailearen eremua ere beste arazo mota bat da konposizionalitatearentzat. (42) adibidean agertzen den *ikasle guztiek* adierazpen kuantifikatuak ez lioke erreferentzia egingo munduan dagoen ikasle kopuru osoari, ezta unibertsitateko ikasleko osoari ere, baizik eta azterketa jakin hori egin duen ikasle kopuru mugatuari.

(42) *Ikasle guztiek* azterketa gainditu dute

Orokorrean onartu egiten da zenbatzaileen eremua sintaxiak erabakitzen duela izen sintagman agertzen den informazioa kontuan hartuz, determinatzailea alde batera utzita. Hala ere, aurreko adibidean dakusagunez, kuantifikazioaren eremuan faktore pragmatikoez ere eragina izan dezakete. Izan ere, zenbatzailearen bidez adierazten dena da diskurtsoaren unibertsorako esanguratsua izan daitekeen ikasleen taldea. Konposizionalitate hatsarreak ezin izango luke interpretapen-murrizketa honen berri eman, zenbatzaileen semantikan sakontzen ez dugun bitartean.²⁰

3.3. Izen-Adjektibo egiturak

Izen-adjektibo egiturek ere konposizionalitate hatsarreari arazo larriak sortarazten dizkiote. Ikus ditzagun hurrengo adibideok:

(43) a. Inurri gorria b. Limoi garratza

(43) adibidean aipatzen diren objektuek bi ezaugarri dituzte aldi berean. Euren interpretapenak honako hauek izango dirake:

(44) a. Inurria den zerbait eta gorria den zerbait
b. Limoia den zerbait eta garratza den zerbait

²⁰ Ikus Gawron 1996 eta Reimer 1998.

Pentsa daiteke, orduan, izenek nahiz adjektiboek multzoak adierazten dituztela. Esate baterako, *inurri* izenaren balio semantikoa inurrien multzoa izango litzateke. Hala-ber, *gorri* adjektiboaren balio semantikoa gauza gorrien multzoa izango litzateke. Formalki, «[[X]]» X-ren balio semantikoa bada, (43)-n agertzen diren izen-adjektibo egiturak horrela interpretatzen dira:

$$(45) \quad [[\text{Izena} + \text{Adjektiboa}]] = [[\text{Izena}]] \cap [[\text{Adjektiboa}]]$$

Tamalez, (45)-ean definitzen den izen-adjektibo egitura interpretatzeko erregelak, aldaketarik egin ezean, ez du hurrengo adibideetarako balio:

$$(46) \text{ a. Elefante txikia} \quad \text{b. Zorri handia}$$

Hau da, (46a) ez da (47a)-n agertzen den bezala interpretatzen, baizik eta (48a)-n daukagun moduan. Gauza bera gertatzen da (46b) adibidearen interpretapenarekin:

$$(47) \text{ a. Elefantea den zerbait eta txikia den zerbait} \\ \text{b. Zorria den zerbait eta handia den zerbait}$$

$$(48) \text{ a. Elefanteen azpimultzoa, alegia, elefanteen artean, txikiagoa den bat} \\ \text{b. Zorrien azpimultzoa, alegia, zorrien artean, handiagoa den bat}$$

Orokorrean (46)-ko izen-adjektibo egitura horrela interpretatzen da:²¹

$$(49) \quad [[\text{Izena} + \text{Adjektiboa}]] = [[\text{Izena} + \text{Adjektiboa}]] \subset [[\text{Izena}]]$$

Hala ere, —(50)-ean erakusten den bezala— hurrengo adibideak ez dira ez (45)-ean ez eta (49)-n azaltzen den moduan ere interpretatzen:

$$(50) \text{ a. Presidente ohia} \quad \text{b. Txanpon faltsua}$$

$$(51) \text{ a. ? Presidentea den zerbait eta ohia den zerbait} \\ \text{? Presidenteen azpimultzoa, alegia, presidente ohia den bat}$$

$$\text{b. ? Txanpona den zerbait eta faltsua den zerbait} \\ \text{? Txanponen azpimultzoa, alegia, txanpon faltsua den bat}$$

Adibide hauek guztiek zera erakusten dute: Izenek eta adjektiboek multzoak adierazten badituzte, *izen-adjektibo* egiturak ezin dira mekanismo semantiko bateratu baten bidez interpretatu.²² Konposizionalitatea, beraz, ez letorke bat honelako ondorioarekin.

3.4. Adierazpen idiomatikoak

Adierazpen idiomatikoek ezaugarri nagusienetako bat beren esanahia ezin aurrestean datza:²³

²¹ *Txiki* eta *handi* bezalako adjektiboak (45)-ean bezala interpreta daitezke baldin eta adjektiboaren sarrera lexikoan zehaztugabetasunerako lekua definitzen bada, (i)-n erakusten den legez:

(i) *txiki* = [[*txiki* X-rako]]. Orain, *elefante txikia* adierazpena horrela interpreta daiteke:
(ii) [[*elefante*]] \cap [[*txikia* *elefante* izateko]]. Ikus Higginbotham 1985.

²² Ikus Partee 1995, Kamp eta Partee 1995 eta Higginbotham 1985.

²³ Hala ere, badira kasuak beste batzuk baino gardenagoak direnak (ikus Fillmore et al. 1988 eta Nunberg et al. 1994): (i) Horrek zain txarra ematen dit (ii) Horrek ez du tutik ere esan

(i) kasuan, (ii) perpausarekin erkatuz gero, askoz ere zailagoa da perpausa interpretatzea honetan parte hartzen duten elementu guztien esanahietatik abiatuta. Adierazpen idiomatikoei buruz, ikus Jackendoff 1997.

- (52) Jonek kalean auto gorriak ikusi ditu
 (53) Jonek azterketan gorriak ikusi ditu

(52) adibidean agertzen den perpausaren esanahia azaltzeko hau osatzen duten elementuen esanahiak kontuan hartu beharko lirateke, adierazpen konplexuaren esanahia-
 ren berri emateko. Baina (53) adibidean agertzen den kasuari begiratuz gero, ez legoke
 (52)-n egin dugun bezalaxe, adierazpenaren osagaien esanahi literala kontuan hartzerik,
 honek aurkezten duen esanahia ez baitago osagaien esanahiekin erlazionaturik. Izan ere,
 adierazpen mota honen esanahia lortzeko hauetan parte hartzen duten elementuen esa-
 nahietatik eratorri nahi bada, zailtasun ugariarekin topo egiten dugu, adierazpen idioma-
 tikoaren esanahia ez-konposizionaltzat hartu izan baita, hots, nolabait modu arbitrario
 batean atxiki dakiokelako adierazpen bakoitzari bere esanahia.

Idiomatikotasuna beste egitura mota askotara zabal daiteke. Hauen adibide dugu
 Izen + *egin* euskal egitura. Ikus hurrengo adibidea:

- (54) kale egin

(54) adibidearen esanahia ez da *kale* eta *egin* hitzen esanahien batuketa bat. Izan ere,
 adierazpen konplexuaren esanahia oso urrun dago honen parteen esanahi literaletatik
 (ikus Rodríguez eta García Murga 2001). Idiomatikotasuna neurtzeko opazitate seman-
 tikoak erabiltzen da oro har, hau da, zenbat eta opakoagoa izan adierazpen baten esa-
 nahia, orduan eta idiomatikoagoa da adierazpen hori. Irizpide hau kontuan hartuta,
 adierazpen idiomatikoaren artean ezinbestekotzat jotzen dugu konparaketei buruz hitz
 egitea (cf. Brehm Cripps 1997). Ikus adibidez hurrengo perpausa:

- (55) Jon zorriak baino alperragoa da

Aurreko adibidean agertzen den konparaketaren esanahia ez da erabat gardena, hots,
 ezin dugu bere esanahia perpausaren agertzen diren hitz guztien esanahietatik eratorri.
 Honetaz gain, idiomatikoak diren beste adierazpenek bezalaxe, konparaketek erabilera-
 ren araberrako murrizketak erakusten dituzte, hau da, testuinguru berezi bat behar dute
 agertu ahal izateko. Aipagarria da, bestalde, hizkuntza batean zeharo arruntak diren
 adierazpenak hizkuntza guztietan ez aurkitzea. Gehienetan, adierazpen mota hauek hiz-
 kuntzaren berezko unitate lexikotzat hartu dira.

Konparaketez gain, kolokazioak ere aurkitzen ditugu hizkuntzaz hizkuntza. Esate
 baterako (56a, b eta c) adibideetan ditugunak:

(56) a. txuri-gorriak	a'. #gorri-txuriak
b. jo eta ke	b'. #ke eta jo
c. estu eta larri	c'. #larri eta estu

Kolokazioak dira nolabait beti elkarrekin eta hurrenkera jakin batean agertu behar
 diren adierazpenak. (56a, b, c) adibideetan agertzen diren adierazpenei hitzen bat ken-
 tzen bazaie edo hitz hurrenkera aldatzen, adierazpenen zentzua aldatu egiten da, (56a',
 b' eta c') adibideetan erakusten denez. Kasu batzuetan adierazpen mota hauen esana-
 haia identifikatzea ez da erraza izaten. Aurreko (56a) kasua, esate baterako, gardenagoa
 da (56b) eta (56c) baino, azken hauen esanahia azaltzeko ezinezkoa bailitzateke hauetan
 agertzen diren hitz guztien esanahietatik eratortzea. Honek erakusten du, kolokazioen
 kasuan ere, idiomatikotasuneko maila ezberdinak aurkitzen ditugula.

3.5. Testuinguru intentsionalak

Testuinguru intentsionala aipatzen dugunean modalitateari eta jarrera proposizionalerako aditzei egiten diegu erreferentzia:

(57) *Beharrezkoa da Obabakoak* Atxagak idatzia izatea

(58) Jon *uste* du Chomsky zine zuzendaria dela

Modalitatea, (57)-n ikus daitekeenez, posibilitate eta beharrekin erlazionaturik dagoen gertakari linguistikoa da. Posibilitateak eta beharrak ahalezko munduetara eramaten gaituzte. 3.2 azpi-atalean ikusi genuen arazo berberari aurre egin beharko genioke orain, alegia, (57) bezalako perpausak interpretatzerakoan ez ditugu ahalezko mundu guztiak kontuan hartzen. Horrela ez balitz, beharrezko formak tautologiak baino ez lirateke egiazkoak izango:

(59) *Obabakoak* Atxagak idatzia edo Atxagak ez idatzia izan behar da

Egoera honen aurrean aurkitzen gara: Perpaus modalak interpretatzeko kontuan hartu behar diren ahalezko munduak testuinguruan daudenetatik aukeratu egiten dira. Hain garrantzitsua den aukeratze horretaz konposizionalitate hatsarreak ezin du ezer esan. Bigarren testuinguru intentsionalera joko dugu jarraian. *Uste, amets egin, esan* eta abar jarrera proposizionalerako aditzak dira.²⁴ Jarrera proposizionalerako aditz bat duen perpaus ezin dira predikatu eta argumentu egitura duten perpausak bezala aztertu. Hau da, (58) ezin da horrela aztertu:

(60) Argumentua: *Jon* Predikatua: *uste-Chomsky-zine-zuzendaria-izan*

(60)-n agertzen den azterketak ez du konposizionalitate hatsarrea betetzen, menpeko perpaus dauden elementuak semantikoki opakoak izango bailirateke. Hau horrela delarik, azterketa semantikoak bi osagai bereziko lituzte: Predikatua eta bi argumentu:

(61) Predikatua: *uste* Argumentuak: *Jon, Chomsky zine zuzendaria da*

Demagun (61)-ean agertzen den bigarren argumentua, *Chomsky zine zuzendaria dela* alegia, proposizio bat dela. Proposizioek nolabait perpausen esanahia islatzen dituzte. Beraz, konposizionalitate hatsarreaki kasu eginez, (58)-ko menpeko perpausari dagokion proposizioaren esanahia honen osagaien esanahiaz eratzen da. Honekin guztiarekin (58) adibidearen esanahia hau izango litzateke:

(62) Jon —USTE— [_{PROPOSIZIOA} Chomsky zine zuzendaria izan]

Interpretazio horrek Jon Chomskyri buruzko ideia hori edukitzera behartzen du. Baina (62) ez da (58)-k duen interpretazio bakarra. (58) interpreta daiteke ez Jonen ikuspuntutik, baizik eta hiztunaren ikuspuntutik. Demagun Jon *uste* esaten diola hiztunari telebistan ikusi duen pertsona zine zuzendaria zela. Hiztuna, Jon *ez* bezala, konturatu da pertsona hori Chomsky dela. Hiztunak, orduan, (58) ekoizten du. Interpretazio hau horrela errepresenta daiteke:

(63) Jon —*x* objektuari buruz USTE— [_{PROPOSIZIOA} *x* zine zuzendaria izan]

²⁴ Jarrera proposizionalari buruz, ikus Salmon eta Soames 1988.

Interpretazio berri honetan gerta daiteke, adibidez, Jonek Chomsky ez ezagutzea. Honek esan nahi du (62)-n agertzen den azterketa, ez letorkeela konposizionalitate hatsarrearekin bat. (62)-n daukagun azterketa semantikoaren bide alternatiboa da mantentzea jarrera proposizionalazko aditzak ahalezko munduen elementu sortzaileak direla. Orduan, azpiatal honen hasieran esan dugun legez, konposizionalitate hatsarreak ahulezia erakusten du. Azpiatal honekin amaitzeko, testuinguru intentsionalek erakusten duten beste ezaugarri bat aipatu nahi dugu. Hain zuzen ere, testuinguru intentsionaletan, ezin dira erreferentziakideak ordezkatu *salva veritate*. Beraz, hurrengo bi proposizioak ez dira (57) eta (58) proposizioen parafraseak nahiz eta *José Irazu* eta *Atxaga* edota *Chomsky* eta *gramatika sortzailaren aita* erreferentziakideak izan:

(64) *Beharrezkoa* da Obabakoak Jose Irazuk idatzia izana

(65) Jonek *uste* du gramatika sortzailaren aita zine zuzendaria dela

Gogora dezagun 2.1 azpiatalaren amaieran esan dugula sinonimoak diren bi hitz-ordezka daitezkeela esanahia aldatu gabe. Ideia hori konposizionalitate hatsarretik ondorioztatzen zen. Beraz, (57) vs. (64) eta (58) vs. (65) aurkakotasunak azaltzeko bi aukera ditugu: (i) konposizionalitate hatsarrea baztertzea edo (ii) esanahia maila desberdinetan sakabanatzea (esate baterako, zentzu eta erreferentzia mailetan). Bigarren bidea aukeratuz gero, konposizionalitate hatsarrea bera maila semantiko desberdinetarako definitu beharko litzateke. Edozein kasutan, ordezkapena *salva veritate*aren ezintasunak arazoak sortaraziko dizkio konposizionalitate hatsarreari. Izan ere, hurrengo bi proposizioen baliokidetzaz zalantzarria da, *eguzki* eta *eki* sinonimoak izan arren:

(66) Jonek uste du *eguzkia* desagertuko dela

(67) Jonek uste du *ekia* desagertuko dela

3.6. Auresuposizioak

Hiztunon gaitasun semantikoak elementu linguistiko bakoitzari atxikituta dauden auresuposizioak zehazten ditu.²⁵ Hau horrela bada, auresuposizioak elementu linguistikoaren sarrera lexikoetan markaturik egon beharko lirarteke. Beraz, sarrera lexikoak hizki handiz eta auresuposizio erlazioa >> sinboloaz itxuratzen baditugu, lexikoian honako informazio hau aurkitu beharko genuke:²⁶

(68) UTZI: X-k A-ri utzi >> X-k A egin zuen (69) ERE: X ere A >> Y_[Y≠X] A

(70) JAKIN: X-k jakin P >> P (71) -A: X_{izen} -a >> X existitzen da

Informazio semantiko horri esker, hurrengo adibideetan *a* proposizioak *b* eta *c* proposizioak auresuposatzen ditu:

(72)a. Jonek erretzeari utzi zion

b. Jonek erretzen zuen

c. Jon existitzen da

²⁵ Auresuposiziei buruz, ikus García Murga 1998 eta han aipatzen diren erreferentziak.

²⁶ Ekarriak [entailments] eta auresuposizioak proposizio mailan definitzen badira ere, lexiko mailan halako erlazioen sorburua agertu behar da (ikus Dowty 1991).

- (73) a. Amaia ere etorri da
 b. (Amaia ez den) beste pertsona bat etorri da c. Amaia existitzen da
- (74) a. Tayikistango erregeak badaki filosofo bat burusoila dela
 b. Filosofo bat burusoila da c. Tayikistango erregea existitzen da

Adibide hauetan ikus daitekeenez, proposizio bakun hauen auresuposizioak zehazterakoan konposizionalitate hatsarrea betetzen da. Hau da, proposizio bakun guztien auresuposizioak hurrengo funtzioak definitzen ditu:

- (75) $P v_1, v_2, \dots, v_n$, elementu linguistikoez osatutako proposizio bakuna bada, Φ, Γ, Λ eta Ω proposizio multzoak badira eta $f_{\text{auresuposizioa}}$ auresuposizioak esleitzen dituen funtzioa bada,
$f_{\text{auresuposizioa}}(v_1) = \Gamma$ eta
$f_{\text{auresuposizioa}}(v_2) = \Lambda$ eta
... | $f_{\text{auresuposizioa}}(v_n) = \Omega$ eta
$f_{\text{auresuposizioa}}(P) = \Phi$ orduan,
$\Phi = \Gamma \cup \Lambda \cup \dots \cup \Omega$ |
|--|---|

Auresuposizio fenomenoari dagokionez, proposizio bakunen kasuan konposizionalitate hatsarrea betetzen bada ere, proposizio konplexuen kasua bestelakoa da. Ikus ditzagun hurrengo adibideak:

- (76) Tayikistan errepublika sobietar-ohia bada, Tayikistango erregea errusieraz mintzatuko da
- (77) Tayikistango erregea esistitzen bada, Tayikistango erregea errusieraz mintzatuko da

Intuitiboki esan daiteke (76) ekoizten duen hiztunak jakintzat ematen duela Tayikistango erregearen esistentzia. Berriz, (77)-ren kasuan, hiztunak ezin du ziurtatu Tayikistango erregea esistitzen denentz. Beste hitzetan esanda, (76)-k (74c) auresuposatzen duen bitartean, (77)-k ez du (74c) auresuposatzen. Adibide hauek erakusten dute proposizio konplexu baten auresuposizioak proposizio hori osatzen dituen proposizio bakunen auresuposizioen azpimultzoa direla. Proposizio konplexuen auresuposizioak definitzeko arazoari *proiektzio arazoa* deitzen zaio. Proiektzio arazoari erantzuna emateko mekanismo ugari definitu dira. Tamalez, mekanismo horiek ez datoz bat konposizionalitate hatsarrearekin. Ikus ditzagun hurrengo adibideak:

- (78) a. Amaiak nikotinazko pirula horiek hartu baditu, Amaiak erretzeari utzi dio
 b. Amaiak erretzen zuen
- (79) a. Jonek ilobarik badu, Jonen seme-alabak pozik izango dira
 b. Jonen seme-alabak esistitzen dira

Bi adibide hauetan ez dago b proposizioak a proposizioei dagozkien auresuposizioak direnentz esaterik, esaldiak ekoiztutako testuingurua ezagutu gabe. Hauek bezalako adibideak erabili izan dira auresuposizioak eduki semantiko handiko anaforak direla esateko (van der Sandt 1992). Ez da kasualitatea, beraz, lehenago ikusitakoaren arabera, konposizionalitate hatsarrearen kontra anafora arazotzat hartu izana.

4. Ondorioak

Artikulu honetan konposizionalitate semantikoaren aldeko argudio klasikoak eskaini ditugu. Argudio horiek ontzat hartzen badira, teoria semantikoek konposizionalitate hatsarrea bete beharko dute. Konposizionalitate hatsarrearen oinarrizko bertsiok dio adierazpen konplexuen esanahia euren elementu bakunen esanahiaren funtzioa dela. Hemen ikusi dugun bezala, askotan hatsarreari bigarren baldintza bat gehitzen zaio, alegia, adierazpen konplexuen egitura sintaktikoa ere aintzat hartu behar dela. Teoria semantikoek bide anitz dituzte konposizionalitate hatsarrea betetzeko. Hala ere, biderik jorratuenean ere, konposizionalitate semantikoa bermatzen da egitura sintaktikoaren biderei ekiten bazaio. Hots, interpretazio semantikoak egitura sintaktikoak hartuko litzuke argumentutzat egitura hauei balio semantikoa esleitzeko. Bestalde, konposizionalitatea esanahiaren maila literalean kokatuko litzateke, eta ez esaldiaren esanahiaren mailan edota hiztunaren esanahiarenean.

Tresna hauekin guztiekin teoria semantikoak definituz gero, zenbait oztopori aurre egin beharko litzaioke. Artikulu honetan horrelako hainbat oztopo jorratu ditugu, erreferentzia, idiomatikotasuna eta intentsionaltasuna, besteak beste. Aipatu ditugun oztopoak ez dira gandiezinak. Hau da, hemen ukitu ditugun hizkuntz gertakariak erakusten dute bigarren atalean definitu dugun semantikak ez duela funtzionatzen, honetan aldaketarik egiten ez bada. Hiru aukera azaltzen dira: (1) Konposizionalitate hatsarreari uko egitea; (2) Konposizionalitate hatsarrea ahultzea edo (3) Gramatika bera hizkuntz-gertakariari egokitzea.

Konposizionalitate hatsarrea baztertuz gero, jabeakuntza prozesuaren azalpen berriak eskaini beharko lirateke. Dena den, bide hau irekita egon arren, ez dugu hemen jorratuko. Konposizionalitate hatsarrea ahultzea da aurrean daukagun bigarren aukera. Proposamen ezberdinak egon dira literaturan zehar konposizionalitate ahula azaltzeko. Pustejovskyyk bide semantikoa aukeratzen du, horretarako tipo-koertzioa eta ko-konposizionalitatea bezalako mekanismoak proposatzen dituelarik.²⁷ Esate baterako, (80a) adibidean agertzen den adierazpenaren esanahia azaltzeko (80b)-n agertzen den tipo-koertzioa bezalako mekanismoak beharrezkoak izango lirateke. Tipo-koertzioaren bidez, *barre* izena (*e* tipokoa) egoera (<*e*,*t*> tipokoa) bihurtuko litzateke:

(80) a. Mirenek barre egin du b. Mirenek hori egin du. [Miren barrezka egotea];

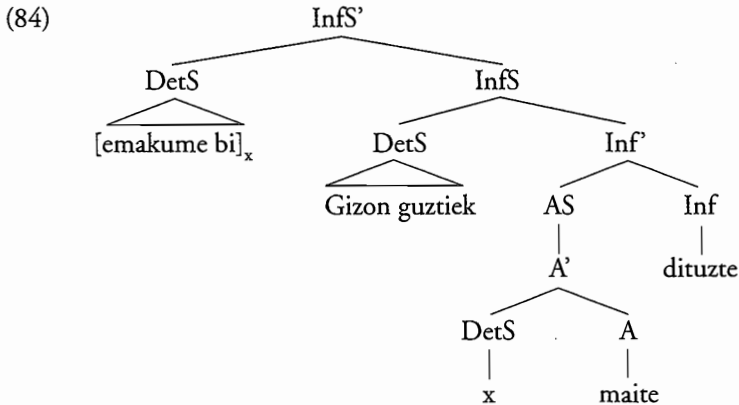
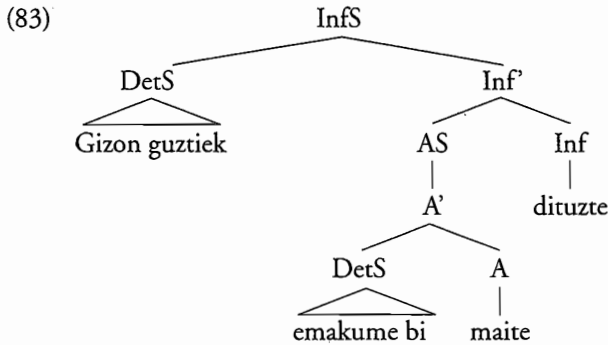
Mekanismo hau proposatu izan da polisemia eta erreferentziaren inguruan (batez ere, erreferentzia bera, kuantifikazioa eta anaforaren inguruan) sortzen diren arazoei aurre egiteko. Orokorrean, irtenbide honetan horrelako konposizionalitate hatsarre bat definituko litzateke:

(81) *Konposizionalitate hatsarrea* (bertsio ahula): Adierazpen konplexu baten esanahia bere partearen esanahia; bere egitura sintaktikoa eta *beste mekanismoen* (*semantiko edota pragmatikoen*) funtzioa da.

²⁷ Pustejovsky-ren (1995: 59) arabera tipo-koertzioa argumentu bat funtzio batek espero duen tipora bihurtuko lukeen eragiketa semantikoa litzateke. Bihurketa hau egin ezean, tipozko huts bat gertatuko litzateke. Ko-konposizionalitateaz, ikus Pustejovsky (1995: 61, 122).

Oraindik, hirugarren aukera bat badugu. Hirugarren bide honetan gramatika bera hemen aipatu ditugun fenomeno linguistikoei egokitu beharko litzaieke. Bide honen barnean ere aukera desberdinak asma daitezke. Adibidez, zenbatzaileen besarkaduraren arazoari irtenbide sintaktikoa eman dakioko. Hatsarre eta Parametroen teorian Forma Logikoa izeneko maila proposatu zen. Maila sintaktiko horretan Zenbatzaileen Igoera [Quantifier Raising] izeneko erregelari esker hurrengo perpausari bi egitura sintaktiko legezkioko:

(82) Gizon guztiek emakume bi maite dituzte

Une honetan, bi egiturak interpreta daitezke konposizionalitate hatsarrea mantenduz.

Irtenbide sintaktikoak ez ezik, bestelako irtenbide batzuk ere posible dira. Adibidez, idiomatikotasunari irtenbide lexikoa eman dakioko. Orduan, adierazpen idiomatikoak X^0 baino goragoko sarrera lexikoak direla pentsa daiteke. Zentzu honetan, halaber, pentsa daiteke zenbatzaileek erakusten duten eremu murrizketa lexiko mailan atxikita daukaten aldagaiaren bidez bideratzen dela.

Amaitzeko, semantikalariet beste irtenbide bat daukate. Hizkuntz gertakariak konposizionalitate hatsarrearekin bat etor dadin esanahiaren definizioa alda daiteke. Bide

honetan, erreferentzia eta zentzua ezberdindu diren testuinguru intentsionalak eta auresuposizioak azaltzeko. Beste aukera bat izan da esanahia testuingurua aldatzeko ahalmena dela proposatzea auresuposizioaren datuak azaltzeko.

Ikus daitekeenez, semantikan izan diren (eta izango diren) eztabaidarik emankorrenak konposizionalitatearen inguruan sortu dira. Artikulu honetan, jakina, ez gara puntu guzti horietara zabaldu, gure xedea, azken finean, konposizionalitatearen inguruko hausnarketa batzuk plazaratzea baino ez baita izan.

Bibliografia

- Anscombe, J. C. eta O. Ducrot, 1983, *L'argumentation dans la langue*. Bruselas, Mardaga.
- Artiagoitia, X., 2000, *Hatsarreak eta Parametroak lantzen*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia.
- Bach, K., 1987, *Thought and Reference*. Clarendon Press, New York.
- Brehm Cripps, J. U., 1997, «¿Como tres gotas de agua? Las comparaciones fraseológicas en inglés, alemán y español. Rasgos semánticos compartidos». In J. L. Otal, I. Fortanet, V. Codina (arg.) *Estudios de Lingüística aplicada*. Castellón. Pub. de la Univ. Jaime I.
- Chierchia, G. eta S. McConnel-Ginet, 1990, *Meaning and Grammar: An Introduction to Semantics*. MIT Press.
- Chomsky, N., 1985, *Knowledge of Language: Its Nature, Origins and Use*. New York, Praeger.
- , 2000, *New Horizons in the Study of Language and Mind*. Cambridge, Cambridge U. P.
- Dascal, M., 1983, *Pragmatics and the Philosophy of Mind I. Thought in Language*. Amsterdam, John Benjamins.
- Dever, J., 1999, «Compositionality as Methodology», *Linguistics and Philosophy* 22, 311-326.
- Dowty, D. R., 1979, *Word Meaning and Montague Grammar*. London, Reidel.
- , 1991, «Thematic Proto-Roles and Argument Selection», *Language* 67, 547-619.
- Fillmore, Ch., P. Kay eta M. C. O'Connor, 1988, «Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: The case of Let Alone», *Language* 64, 501-538.
- Fodor, J., 2001, «Language, Thought and Compositionality», *Mind & Language* 16, 1-15
- Gamut, L. T. F., 1991, *Logic, Language and Meaning*. Chicago, U. of Chicago P.
- García Murga, F., 1998, *Las presuposiciones lingüísticas*. Bilbo, EHU.
- , eskuizkribua, *El significado. Una introducción a la Semántica*. Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Gawron, J. M., 1996, «Quantification, quantificational domains, and Dynamic Logic». In Sh. Lappin (arg.), *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Blackwell, 247-269.
- Higginbotham, J., 1985, «On Semantics», *LI* 16, 547-593.
- Huang, Y., 2000, *Anaphora. A Cross-Linguistic Study*. «Oxford Studies in Typology and Linguistic Theory», New York.
- Jackendoff, R., 1983, *Semantics and Cognition*, Cambridge, Ma., MIT Press.
- , 1990, *Semantic Structures*, Cambridge, Ma., MIT Press.
- , 1992, «Mme. Tussaud Meets the Binding Theory», *NLLT* 10, 1-31.
- , 1994, *Patterns in the Mind*. New York, Harper Collins.
- , 1997, *The Architecture of the Language Faculty*. Cambridge, Mass., MIT.
- Janssen, Th. M. V., 1997, «Compositionality». In J. van Benthem eta A. ter Meulen (arg.), *Handbook of Logic and Language*. Elsevier, 417-473.
- Kamp, H. eta B. Partee, 1995, «Prototype theory and compositionality», *Cognition* 57, 129-191.
- Lakoff, G. eta M. Johnson, 1980, *Metaphors we live by*. Chicago, U. of Chicago P.
- Nunberg, G., 1979, «The Non-uniqueness of Semantic Solutions: Polysemy», *Linguistics and Philosophy* 3, 143-184.
- , I. A. Sag & T. Wasow, 1994, «Idioms», *Language* 70, 491-538.

- Ortony, A., 1993, *Metaphor and Thought*. 2nd Edition, Cambridge, Cambridge U. P.
- Partee, B., 1984, «Compositionality». In F. Landman eta F. Veltman (arg.), *Varieties of Formal Semantics*. Dordrecht, Foris, 281-312.
- , 1995, «Lexical Semantics and Compositionality». In L. R. Gleitman eta M. Liberman (arg.), *Language. An Invitation to Cognitive Science. Vol. 1*, Cambridge, Mass., MIT Press, 311-360.
- , A. ter Meulen eta R. E. Wall, 1993, *Mathematical Methods in Linguistics*. Dordrecht, Kluwer.
- Pelletier, F. J., 1994, «The Principle of Semantic Compositionality», *Topoi* 13: 11-24.
- Pinker, S., 1994, *The Language Instinct. How the Mind Creates Language*, London, Penguin.
- Pustejovsky, J., 1995, *The Generative Lexicon*. Cambridge, Mass., MIT Press.
- Reimer, M., 1998, «Quantification and Context», *Linguistics and Philosophy* 21, 95-115.
- Recanati, Fr. (eskuizkribua), «Literal/Nonliteral».
- Rodríguez, S. eta F. García Murga, 2001, «Noun + *egin* predicates in Basque», *Cuadernos de Lingüística del Instituto Ortega y Gasset* 8, 37-51.
- Salmon, N. eta S. Soames (arg.), 1988, *Propositions and Attitudes*, Oxford, Oxford U.P.
- Shiffer, S., 1986, «Compositional Semantics and Language Understanding». In R. Grandy eta R. Warner (arg.) *Philosophical Grounds on Rationality*, Oxford, Clarendon, 175-207.
- Sperber, D. eta D. Wilson, 1986, *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford, Blackwell.
- Szabó, Z. G., 2000, «Compositionality as Supervenience», *Linguistics & Philosophy*, 23, 475-505.
- Van der Sandt, R., 1992, «Presupposition Projection as Anaphora Resolution», *Journal of Semantics* 9, 333-377.
- Vicente, B., 2000, «La demarcación de lo explícito y lo implícito». In K. Korta eta F. García Murga (arg.), *Palabras. Víctor Sánchez de Zavala in memoriam*. Bilbo, EHU: 183-200.
- Zadrozny, W., 1994, «From Compositional to Systematic Semantics», *Linguistics & Philosophy* 17, 329-342.